

DE THEOLOGIE VAN APARTHEID EN DE ZENDING IN OUDTESTAMENTISCH LICHT

Op 15 juni 1990 promoveerde Barend (onder ons meer bekend als Bob) Wielenga aan de Universiteit van Suid-Afrika tot doctor in de theologie (in het vak Missiologie) op het proefschrift getiteld 'VOLK VAN HET LAND ALS MISSIOLOGISCH MODEL, Oude Testament en zending in zuidafrikaanse kontekst'. Zijn promotor was Prof. dr D. J. Bosch en zijn co-promotor Prof. dr F. E. Deist. In de eerste plaats wil ik dr Wielenga daarmee van harte feliciteren. Het is een goede zaak dat het bloeiende zendingsproject van onze kerken in Zuid-Afrika ook door theologische vakstudie begeleid en ondersteund wordt. Dat dr Wielenga naast zijn drukke werkzaamheden als zendingspredikant de tijd en de energie gevonden heeft voor het gereedmaken van een theologische dissertatie verdient onze bewondering en waardering. En behalve dat hijzelf met zijn promotie de hoogste academische eer verworven heeft is het ook voor de verhouding tussen onze kerken en die in Zuid-Afrika een positieve zaak dat dr Wielenga zijn studie heeft bekroond gekregen aan een zuidafrikaanse universiteit. Het boek dat dr Wielenga geschreven heeft is helaas niet in de boekhandel te koop. Het is een komputer-uitgave geworden die slechts op zeer beperkte schaal verspreid is. Het telt 350 bladzijden en de pagina's hebben een folio-formaat met een blanco achterkant. Zo is het al met al een lijvig boekwerk geworden. Met deze onofficiële wijze van uitgeven zal wel samenhangen dat we in het boek geen personen- of zakenregisters aantreffen. Wat vooral voor een wat gehaast gebruik een nadeel is. Achterin vind je een brede literatuurlijst. Persoonlijk vind ik nog een aardige bijzonderheid dat Bobs interesse voor het thema Oude Testament en zending mij sterk doet denken aan de kolleges van zijn Vader, de zendingslektor ds D. K. Wielenga, aan wiens onderwijs op de Kamper kathedra ik nog altijd goede herinneringen bewaar. Wat is juist hij met dat onderwerp in de weer geweest!

Wat heeft dr Wielenga ons nu met zijn studie duidelijk willen maken? Vóór in het boek, op de Romeinse pagina's vi en vii, heeft hij een samenvatting van de inhoud van zijn dissertatie geplaatst. Die neem ik hier in zijn geheel over om over de totale inhoud althans enigszins te informeren:

'SAMENVATTING

In het eerste hoofdstuk hebben we ons onderzoek geplaatst in de wijdere kontekst van het huidige missiologische debat over de bijbel en de zending.

Tegen de achtergrond van deze discussie hebben we getracht een methode van Schriftgebruik in de zending te ontwikkelen die niet alleen nuttig zou kunnen zijn in de zendingspraxis maar ook bijbelwetenschappelijk aanvaardbaar. Meer specifiek bestudeerden we de toepassing van het Oude Testament *in* de zending, wat duidelijk onderscheiden moet worden van bijbelgebruik *voor* de zending.

Ons gebruik van het Oude Testament in de zending hebben we modelmatig genoemd. Met de uitdrukking Volk van het land (am ha'arets) als fokus (hoofdstuk 2) hebben we een model of paradigma ontwikkeld dat we

hebben toegepast op de zuidafrikaanse kontekst die door het Afrikaner nationalisme en de Theologie van Apartheid werd gekarakteriseerd (hoofdstuk 3).

Een modelmatig gebruik van de bijbel vraagt om een hermeneutische verantwoording van het waarom en hoe van de toepassing van ons model. Daarom bediskussieerden we enkele themata die te maken hebben met de moderne bijbelwetenschap. We zetten bovendien uiteen wat onze visie is op het gebruik van modellen of paradigma's in de bijbelse hermeneutiek. En verder bediskussieerden we hoe een model als het onze operationeel kan worden gemaakt voor het bijbelverstaan met behulp van een bijbeltheologische theorie. Op grond van ons model formuleerden we een aantal criteria om de Theologie van Apartheid te evalueren met verwijzing naar de theologie van het Kairos-dokument (hoofdstuk 4).

In hoofdstuk 5 pasten we ons model toe op het joodse en theologische Zionisme en gingen de konfrontatie aan met enige gangbare vormen van Israël-theologie zoals die met name in Nederland voorkomen. We gebruikten het Zionisme als een controle-groep om de resultaten verkregen bij de toepassing van ons model in de kontekst van Afrikaner nationalisme te toetsen op geldigheid op ruimere schaal.

In het laatste hoofdstuk trokken we konklusies ten behoeve van het gebruik van de bijbel in de zending en maakten we enkele missiologische suggesties met het oog op de zendingspraxis op basis van ons onderzoek.'

Tot zover het korte overzicht van het werk. Je zou kunnen zeggen dat de studie twee brandpunten bevat: Enerzijds wordt het Oude Testament, dat wil zeggen: een gethematiseerd element daaruit (volk des lands), voor de doorlichting van de leer van de Apartheid gebruikt en van daaruit (maar toch ook weer zo zelfstandig dat we van een anderzijds kunnen spreken) wordt het Oude Testament (meer in het algemeen) voor de zending vruchtbaar gemaakt. Het verbindende element tussen beide verschillende onderwerpen is (behalve het Oude Testament) dat hier een zendeling aan het woord is die werkt in een zuidafrikaanse kontekst. Dat situationele gegeven bepaalt dus in hoge mate de structuur van het boek.

Pièce de résistance van de dissertatie is (na een inleidende oriëntatie in hfst. I) te vinden in hoofdstuk II dat een socio-religieuze studie bevat over het Volk des Lands. De plaatsen in het Oude Testament waarin deze uitdrukking voorkomt worden in hun kontekst (hoofdzakelijk die van het Deuteronomistische Geschiedwerk en Kronieken) bekeken. Als konklusie van dit onderzoek wordt geformuleerd dat het volk van het land zoals dat het duidelijkst als sociologische groep in de dagen van de Davidische monarchie van Zuid-Israël gefunktioneerd heeft, behoort heeft tot de mannen van Juda en daar de toplaag van vormde (p. 86). 'Uit deze kringen werden met grote regelmaat vrouwen voor Davididen gekozen, waardoor zij ook toegang hadden tot het koninklijk hof en zo een machtige lobby konden vormen. Ook top-militairen zullen uit deze kringen afkomstig zijn geweest (...); ook top-ambtenaren, de 'vorsten' of ook de 'oversten'

zullen uit deze leidende families zijn voortgekomen. Vandaar dat het Volk van het Land ook in Jeruzalem een politiek-maatschappelijke groep was waar rekening mee gehouden moest worden. Ze werd gesteund door de mannen van Juda, die ook militair tot grote machtsontplooiing in staat waren, zoals uit de geschiedenis van Juda's koningen gebleken is' (p. 86). Het eigenaardige is nu geweest dat deze categorie van het Volk des Lands, die in militair, economisch en ander opzicht zozeer de toon aangaf, ten aanzien van het leiderschap in geestelijk-religieus opzicht gefaald heeft (p. 89). De oorzaak daarvan is een foute ontwikkeling in hun eigen religieuze leven geweest, - die trouwens voor het hele volk te konstateren valt. Het geloof was namelijk gaandeweg in een nationalistische Zionstheologie of -ideologie verzeild geraakt (p. 94), hetgeen in hfst II D wordt uitgewerkt. 'In de(ze) nationalistische religie verwerd het verbond tot kontrakt; de verkiezing tot verkorenheid; de kultische buitenkant werd niet langer gekompleteerd door een binnenkant van persoonlijke geloofsbeleving; wat als genadige beschikking van God in geloof en gehoorzaamheid aanvaard moest worden, werd als een 'natuurlijke' vanzelfsprekendheid toegeëigend. Dat zo de godsdienst geen korrigerende invloed kon uitoefenen op de verworpen samenleving van Zuid-Israël is uit onze behandeling van de Judeese geschiedenis duidelijk geworden' (p. 120).

In het volgende (derde) hoofdstuk wordt dan een historische analyse geboden over de opkomst van het Afrikaner nationalisme. Daaruit blijkt dat het terecht opkomen voor de nationale eigenheid tegenover de Britse dominantie een belangrijke stimulans tot deze vergroeiing geweest is. Deze nadruk op de eigenheid heeft dan vervolgens de Zuid-Afrikaan blind gemaakt tegenover de zwarte naaste - al moet daar dadelijk aan worden toegevoegd dat deze zwarte naaste toch al niet hoog aangeschreven stond. Godsdienst en kerk hebben deze scheefgroei weinig bestreden. Veeleer hebben zij het nationalisme nog aangewakkerd, en wel met behulp van een natuurlijke theologie die pas in tweeder instantie steun zocht in de Heilige Schrift. Wel is er een voorbeeldige zendingsijver tegenover de niet-blanke bevolking aan de dag gelegd, met name vanwege de Nederduits Gereformeerde Kerk. Dat lijkt het voorgaande wat uit te sluiten of tegen te spreken maar via Kuypers leer van de Soevereiniteit in Eigen Kring valt hier wel uit te komen: mits apart gehouden was er niets tegen dat de Afrikaanse volken tot de verlossing in Christus geroepen werden. In het algemeen valt op te merken dat kerk en staat in de Zuidafrikaanse situatie teveel twee handen op één buik zijn geweest. De kerk heeft te weinig kritische distantie tegenover de overheid bewaard.

Interessant is de behandeling die Wielenga geeft van het bekende Kairos-dokument van 1985 waarmee Zuid-Afrikaners zelf scherpe kritiek hebben geleverd op de Apartheidsgedachte. Zijn kritiek erop is dat dit dokument van de weeromstuit in een andere fout vervallen is. Wielenga schrijft: 'De sociale analyse waar het Kairos gebruik van maakt, tendeeert ernaar om het zuidafrikaanse konflikt eendimensionaal op te vatten in termen van de klassestrijd; socio-ekonomische omstandigheden determineren de kontekst en het bijbelverstaan. Bij de Apartheidstheologen was het niet minder eendimensionaal: de situatie werd verstaan in ethnische kategorieën die ook (evenzeer) het verstaan van de bijbel bepaalden. Het rassen-konflikt wordt nu tot een klassestrijd waarin de kerk gedwongen wordt partij te kiezen. En

we vragen ons af of de konfliktssituatie in Zuid-Afrika daarmee nader tot een oplossing wordt gebracht' (p. 205). Daartegenover wordt dan gewezen op een Stellenbosser studie van 1989 van Lategan c. s., die in haar kritiek op het systeem van apartheid minstens zo scherp is als het Kairos-dokument maar in plaats van met de theorie van de klassestrijd werkt met de bijbels te onderbouwen gemeenschappelijkheid van fundamentele menselijke waarden (206/7).

In het vierde hoofdstuk verantwoordt Wielenga zich eerst over zijn bijbel-opvatting en bijbel-gebruik. Wielenga die zelf gematigd historisch-kritisch is (getuige zijn spreken over het Deuteronomistisch Geschiedwerk) geeft er blijk van oog te hebben voor de bezwaren die aan deze wetenschappelijke benadering van de Schrift verbonden zijn (het vergroten van de historische kloof, de onbetrokkenheid en de eigenmachtigheid). Hij wil de theologie nauwer aan de gemeente en haar belijden verbinden. Wat de canon betreft kiest hij voor die van de LXX die een betere aansluiting op het Nieuwe Testament en het Christologisch lezen van de hele Schrift geeft, en wijst hij het verbond aan als het geestelijke centrum van Oude en Nieuwe Testament.

Vervolgens verklaart Wielenga zich over zijn gebruik van het woord en het begrip 'model' in zijn studie. Het gaat om een analogie-model en de gedachte erachter is 'dat er analogie is tussen wat de bijbel zegt over het Volk van het Land en de christelijke praxis van vandaag, zoals die geanalyseerd werd in een case-study over Apartheid. Met behulp van de historische rekonstruktie van het Volk van het Land als model willen we laten zien hoe Apartheid in elkaar steekt en funktioneert met de bedoeling daar lessen uit te trekken voor de praxis van kerk en zending'. Het model heeft een negatief-normatieve voorbeeld-functie, in de zin van: zo moet het niet! (p.219). In dit model moet dan verder tussen konstante en variabele elementen onderscheiden worden. De konstante van de verbondswerkelijkheid en de variabelen van tempel en troon. Dit laatste onderscheid stelt Wielenga in staat de historische werkelijkheid van Israël op tijd uit te ziften bij de toepassing van het model op de Zuidafrikaanse ontwikkeling van het apartheiddenken. En zo wordt dan een analogie gevonden tussen enerzijds de verbondsdeformatie in het Zuid-Israël van de koningentijd: de vernaturalisering en vernationalisering van de verhouding tussen de Here God en Israël, en anderzijds de ontwikkeling van het apartheiddenken in Zuid-Afrika. Hierin bereikt de studie van Wielenga zijn eigenlijke doel. Als alternatief voor het misbruik van Gods Woord in beide gevallen wordt het werkelijk christologisch en christokratisch lezen van de hele Schrift gesteld. Dit wordt ook het Kairos-dokument voorgehouden.

In het vijfde hoofdstuk wordt een toepassing van het 'Volk van het Land'-model op het Joodse Zionisme ondernomen. Dit is bedoeld als een toetsing van het gezegde model. Wil dat aanspraak kunnen maken op een meer algemene geldigheid dan zal dat uit het welslagen van deze toepassing op een heel ander verschijnsel dan de Zuidafrikaanse apartheid (het Zionisme) moeten blijken. Het spreekt vanzelf dat deze behandeling van het Zionisme een indringende konfrontatie met de Israël-vriendelijke theologie van de grotere kerken in ons land met zich meebrengt. De millenaristische optie blijft daarbij buiten beschouwing. De teneur van dit hoofdstuk is: hoe kan een kerk die zo

vriendelijk over het Zionisme denkt tegelijk zich zo fel tegen de apartheidstheologie keren, en omgekeerd? Als immers achter allebei eenzelfde soort van denken schuil gaat?

In het slothoofdstuk worden nog wat thema's nader uitgewerkt die eerder ter sprake kwamen, over de hermeneutiek, over het modelmatig lezen van de bijbel en over het nauwe verband tussen verbond en zending en over de zending zelf in haar verschillende aspecten.

BEOORDELING

1. Wielenga heeft een brede studie geschreven zonder ergens ondiep of oppervlakkig te worden. Niettemin is het boek meer breed dan diep. Eigenlijk wordt er een veelheid van ongelijksoortige onderwerpen, thuis horend in verschillende theologische disciplines, in behandeld. Zo vraag je je al lezend wel eens af of het nu om de zending dan wel om de apartheid gaat. Een zekere dubbelheid van scopus maakt het geheel wel een beetje diffuus. Is bijvoorbeeld het model dat Wielenga meent gevonden te hebben nu wel zo missiologisch als de titel van het boek aangeeft?

2. Met de hoofdstrekking van het boek kan ik me heel goed verenigen. Inderdaad is Wielenga erin geslaagd met behulp van een religieus-ethische ontwikkeling van het oude Israël in de koningentijd de theologie van de apartheid te doorlichten en als naturalistisch en nationalistisch te ontmaskeren. Hij heeft daarin een goede parallellie of analogie gevonden waarmee hij de apartheid zeer verhelderend te lijf gaat.

3. Het gebruik van het woord en het begrip 'model' in deze studie heeft mij niet kunnen overtuigen. Een model acht ik te formeel dan dat er een inhoudelijke omschrijving van een verschijnsel mee gedekt kan worden. Ik denk bijvoorbeeld aan het model van de zandloper dat ikzelf wel eens voor het geheel van de Heilige Schrift gehanteerd heb. Het ging me daarbij om een figuur die een veelheid van verschijnselen met elkaar in verband bracht en in systeem zette. Daarvoor was vereist dat het model zelf niet inhoudelijk was. Een ander voorbeeld is mijn 'Topvorm als geschiedenismodel' in 'Bron en Norm', p. 84 ev. Ook daarin gaat het om een ordening van relaties tussen bepaalde verschijnselen (zie ook de omschrijving van het begrip model in het woordenboek van Thorndike-Barnhart: 'any formula, diagram or scheme used to explain or describe relationships', aangehaald op p. 218 van de dissertatie). De beschrijving van één bepaald verschijnsel (Volk van het Land) op zichzelf kan m.i. geen model genoemd worden. Daarvoor is het te eenmalig, te historisch, te kontingent.

4. Ook vraag ik me af of de kategorie 'Volk van het Land' er zich wel toe leent om als afzonderlijke groepering te worden beschreven die de draagster zou zijn van religieus-ethische waarden. De identiteit van die groep tekent zich daarvoor in het beschikbare tekstmateriaal te weinig af. Nergens bijvoorbeeld wordt dat volk van het land door de profeten afzonderlijk op de korrel genomen om voor een foute ontwikkeling op religieus-ethisch gebied in het bijzonder

verantwoordelijk te worden gesteld. Ik ben het met andere woorden nogal eens met de kritiek die door Nicholson (1965), (later gedeeltelijk gevolgd door Hulst (1976)), geleverd is op de rekonstruktie van het Volk des Lands zoals die oorspronkelijk van E. Wuerthwein, *Der amm ha'arets im Alten Testament*, Stuttgart 1936, afkomstig is en door Wielenga verdedigd en overgenomen wordt. Zie p. 90 v van de dissertatie. Als ik zo de plaatsen bekijk waar in het Oude Testament de uitdrukking voorkomt dan heb ik de neiging deze term 'het volk des lands' overal te vertalen als 'de autochtone of platteland-bevolking'. De ene keer is dat dan de Judese bevolking die er enigszins mee wordt afgegrensd tegen de stedelingen van Jeruzalem, de andere keer gaat het over de gemengde bevolking die door de terugkerende ballingen in Juda wordt aangetroffen (Ezra 4 : 4), een derde keer gaat het helemaal over een niet-Israëlitische categorie (Genesis 23 : 12 en 13). De aanduiding blijft overal iets vaags houden. Soms krijg je de indruk dat er zich een gevoel van verachting in uitdrukt (Exodus 5 : 5). Dat staat allemaal nogal ver af van een welomschreven en welgeacht bevolkingselement van het Juda uit de tijd der koningen. En helemaal onmogelijk lijkt het mij om dit Volk van het Land te identificeren met de *oudsten* van Juda zoals op p. 86 gebeurt. Het onderscheid tussen leidende persoon en volk is in het Oude Testament immers te pregnant dan dat de term *volk des lands* typering van de toplaag zou kunnen zijn. In Lev. 4 : 22vv en 27vv staan deze twee zelfs tegenover elkaar als 'vorst' en 'volk des lands'. En wat de deur dicht doet is de uitdrukking in Job 12 : 24 'hoofden van het volk des lands' of in Jesaja 24 : 4 'hoogsten van het volk des lands'. Dat sluit die toplaag-konstruktie ten enenmale uit. De hele karakteristiek die Wielenga van dat Volk des Lands geeft lijkt mij daarom in hoge mate spekulatief. Het valt op dat Wielenga na hoofdstuk II paragraaf C, getiteld 'Profielschets van het Volk van het Land' in II D een paragraaf laat volgen onder het opschrift 'Een volk en zijn godsdienst'. Wat hij daarin vindt en beschrijft is zonder meer voldoende en bruikbaar voor zijn doel. Het zou dat hele model van het Volk des Lands kunnen vervangen. Hij heeft dat niet eens nodig. Het is dan ook niet zo dat omdat Wielenga met zijn theorie over het Volk van het Land (m.i.) de plank mislaat hij een voor zijn boek fatale vergissing begaat. Blijft immers zijn knappe analyse van 'The decline and fall of the Jerusalem empire' in religieus-ethische zin die hij uitstekend heeft kunnen gebruiken voor zijn kritiek op de apartheidstheologie. Dit *pièce de résistance* van zijn studie lijkt veel op de karakteristiek die Renkema in zijn (op onze TSB besproken) dissertatie 'Misschien is er hoop', de theologische vooronderstellingen van het boek *Klaagliederen*, Franeker 1983, van het geestelijke leven van Israël in de tijd van de koningen gegeven heeft. Weliswaar was ons oordeel over deze studie niet zo positief, maar onze kritiek van destijds had geen betrekking op genoemde geestelijke kenschetsing maar op het feit dat hij die in het bijbelse boek der Psalmen weerspiegeld vond en dat hij het bijbelse boek *Klaagliedern* in het verlengde van deze gedeformeerde theologie zag liggen.

5. Of het verbond het theologische centrum van het Oude en Nieuwe Testament kan heten, zoals op p. 218 (bijna) gezegd wordt en op p. 300 vv nader wordt uitgewerkt, betwijfel ik. Het verbond komt daarvoor te zeer slechts ter sprake in een fase van de

heilsgeschiedenis en heeft daardoor iets gedateerds. In de voorgeschiedenis van Genesis 1 - 12 ontbreekt het en in het Nieuwe Testament speelt het praktisch geen rol. Terugkijkend naar het oude verbond wel (het nieuwe verbond) maar in de apostolische zendingsprediking niet. Liever zou ik daarom werken met mijn eerder even genoemde model van de zandloper waarbinnen je in plaats van een statisch centrum een centripetale en een centrifugale *beweging* in de Schrift in het vizier krijgt. Het grote thema in de bijbel is: Hoe zal de 'adam (de mens en de mensheid) in vrede met God op de 'adama (de aardbodem) kunnen wonen? Vanuit Genesis 1 - 3 licht het problematische hiervan op. Inderdaad, hoe zal dat kunnen? Daartoe moet een lange weg worden afgelegd waarop het thema van de 'adam op de 'adama zich achtereenvolgens vernauwt tot het volk Israël in het land Kanaän, de stam van Juda in het stamgebied van Juda, het huis van David in de stad Jeruzalem en de zoon van David in zijn bemoeienis rond Sion. Deze vernauwing betekent een toespitsing van het aan de orde zijnde probleem. Beide op elkaar toelopende lijnen van de zandloper komen tenslotte in Christus samen, die door zijn verzoenend werk de vrede tussen God en de 'adam op zijn 'adama bewerkt, en gaan van Hem uit naar de (nieuwe) mensheid op de (nieuwe) aarde toe. Je krijgt, over modelmatig bijbelgebruik gesproken (p. 298 vv), met behulp van deze figuur van de zandloper m.i. een betere kijk op de zending dan wanneer je van het verbond uitgaat. Verbond en zending hangen zeker samen (wie zal het durven ontkennen?) maar een zin als 'zending is de buitenkant van het verbond, terwijl verbond de binnenkant van de zending is' (p. 302) is toch weinig duidelijk. 'Verbond' heeft immers van huis uit iets beslotens en daarmee staat nu juist de openheid van de zending op gespannen voet. Dat het verbond van God met Abraham van meet aan een universele strekking heeft gehad, zoals op p. 301 met beroep op Genesis 12 gezegd wordt, is weinig nauwkeurig geformuleerd. Het is daar in Genesis 12 de *roeping* van Abraham die in universeel licht verschijnt. Het verbond met hem is van later datum. Verbond en zending strijden niet met elkaar, maar de twee begrippen zijn niet geschikt elkaar wederzijds te verduidelijken. De geringe zendingsijver in verbondsmatige kringen (althans, gedurende lange tijd) zou ons trouwens kunnen waarschuwen de band tussen de twee begrippen niet te nauw aan te halen. Moeten we ook niet konstateren dat het verbond primair (niet uitsluitend!) vertikaal en de zending primair (niet uitsluitend!) horizontaal is? Ook dat maakt dat die twee als introvertie en extravertie min of meer tegenover elkaar staan. Verbond en zending zijn eerder twee polen in de bijbel dan zijde en keerzijde, laat staan binnen- en buitenkant. Kortom, de notie van het verbond lijkt mij niet zo geschikt om als uitgangspunt en basis te dienen voor de these 'dat de hele bijbel, inclusief het Oude Testament, fundamenteel een missionair document is' (p. 300).